

Eski Türklerde Devlet Meclisi “Toy” Üzerine Düşünceler

Remarks on “Toy” State Assembly in the Early Turks

Mehmet Seyitdanlıoğlu*

Öz

Eski Türk devletlerinde Hsiung-nu’lardan itibaren görülen devlet meclisi ve Toylar, devletin en önemli kararlarının alınıp görüşüldüğü kurullar olmuştur. Hakandan sonra devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olan bu meclisler yasama ve yürütme yetkilerine sahiptirler. Yargı yetkileri ise belirgin bir şekilde görülmemektedir. Devlet ileri gelenlerinden oluşan bu meclisler hakan seçme yetkisine de sahiptirler. Ayrıca, kanun yapma işinde hakanı denetlemekte ve onun yetkilerini zaman zaman kısıtlamaktadırlar. Bu çalışmada yalnızca Orta Asya Türk devletlerinin devlet meclisi olan “Toy” u ele alacağız.

Anahtar Kelimeler: Devlet Meclisi, Toy, Yasama, Yürütme Yetkileri, Eski Türk Devletleri

Abstract

State Assembly "Toy" which appeared in history of the early Turkish States from the times of Hsiung-nu, were committees where important decisions were discussed and taken. These assemblies had a significant place in state organization after the ruler Khan, and had legislative and executive power but they did not have distinct Judicial power. These assemblies which were formed by Notables had the right of election of Khan and also they audited legislations of the Khan and sometimes they constrained Khan's powers. In this paper, the state assembly "Toy" in the Central Asian Early Turkish State will be examined.

Key Words: State Assembly, Toy, Legislative, Executive Powers, Early Turkish States

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Bilindiği gibi en eski çağlardan bugüne kadar, bütün toplumlar ve toplumları yöneten hükümdarlar, devlet işlerini görürken, danışmak, istişare etmek, alıp uygulayacakları kararları topluma benimsetmek, alınacak neticelerin sorumluluğunu paylaşmak, en doğru olanı yapmak ve benzeri sebeplerle danışmanlar edinmek ve daha önemlisi kurullar oluşturmak ihtiyacını hissetmişlerdir. Günümüzde temsili parlamenter sistemle en gelişmiş seviyesine varan bu olgu, gerek Batılı gerekse Doğulu toplumlarda kökü en eski çağlara uzanan bir geçmişe sahiptir. Biz bu çalışmada yalnızca Orta Asya Türk devletlerinin devlet meclisi olan “Toy” u ele alacağız.

“Toy” kelimesi “meclis-toplantı”, “Devlet Meclisi” anlamına gelmektedir¹. Kelimenin bir diğer ve yaygın anlamı da bayram², ziyafet ve eğlenceli yemeklerdir³. *Moğolların Gizli Tarihi* isimli eserde yer alan “Düğün, doğum, evlenme ve buna benzer hallerde tertiplenen meclis” şeklindeki ifade de Toy’un değişik vesilelerle toplanan bir meclis olduğu yolundadır⁴. Ancak “Toy” devlet işlerinin görüldüğu ve daha sonra yenilip, içilip, eğlenilen bir festival niteliğinde olsa gerektir. Hükümdarlar tarafından yılın belirli günlerinde, hükümdarlık alameti olarak devlet ileri gelenlerine ve halka verilen ve resmi bir niteliği olan ziyafettir⁵.

Bunun yanı sıra toy kelimesiyle aynı anlama gelen “Kurultay” kelimesinden de söz etmemiz gerekir. Moğolca toplanmak, bir araya gelmek anlamındaki “khurul, khural-khuri, kuril” köküne⁶ yine Moğolca “tai” ekinin ilave edilmesiyle türetilmiş bir terim olan kurultay kelimesi zamanla Türk devlet meclisi “toy”un yerini almıştır. XIII. Yüzyılın ortalarından itibaren kaynaklarda geçmeye başlayan bu kelime toy yerine kullanılmaya başlanmış, toy ise yemekli eğlence için kullanılır olmuştur⁷.

¹ İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1984, s. 248. Aynı yazar, “Yanlığ Kullanılan Türk Kültür Terimlerinden Birkaç Örnek: Ulus, Yasa, Kurultay”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12 (1981–1982), s. 249–258.

² A. Caferoğlu, *Uygurca Sözlüğü*, İstanbul, 1972; Ö. İzgi, “Hunlar ve Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceleri”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Sayı: 31, İstanbul, 1977, s. 29–36.

³ *Türkçe Sözlük*, T.D.K., 2. Cilt, s. 1200.

⁴ Ahmet Temir (çev.), *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara, 1986, s. 53.

⁵ F. Sümer, *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatı Destanları*, Ankara, 1982, s. 400. “Toy” Maddesi, *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, 10. Cilt; Ö. İzgi, *a.g.m.* s. 29-36.

⁶ Bahaeddin Ögel, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982, s. 73. Kurul kelimesinin Türkçe olduğunu söylemektedir.

⁷ V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975, s. 279; İ. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 256; F. Sümer, *a.g.e.*, s. 400; B. Ögel, *a.g.e.*, s. 73-104.

Toy geleneğinin aslı olan ilk meclis ya da toplantılar, Asya Hun İmparatorluğu'nda Mao-tun dönemine kadar geriye uzanmaktadır. Mao-tun devrinde (M.Ö. 209–174) dini ayinlerin yapıldığı, halkın nüfusunun ve hayvan sayısının belirlendiği ve devlet işlerinin görüşüldüğü üç büyük toplantı yapılmaktaydı⁸. Hsiung-nu Devleti'nin Shan-yü (veya Tan-hu) denilen hükümdarları karargâhlarında yılda üç defa birinci, beşinci ve dokuzuncu aylarda veya başka bir deyişle yılbaşı, ilkbahar ve güz mevsimlerinde bu toplantıları gerçekleştirmekteydi. Bütün bu toplantılar yapıldıkları ayın beşinci günü olan “wu” günü yapılırdı⁹.

Kabile reislerinin katıldığı bu toplantı bir festival olup eğlenilirdi, fakat aynı zamanda atları kurban verilir, ibadet edilirdi. Ögel bu toplantıda küçük kurultayın da yapıldığını belirtmektedir¹⁰.

Beşinci ayda yani ilkbaharda (altıncı ayda) Lung-ch'eng'da (Ongkin ırmağı vadisinde Karakum şehrinde) yapılan toplantı diğerine göre daha önemliydi. Çünkü bu toplantıda bütün prens ve kabile reisleri toplanır, atalara, yere ve göğe kurbanlar verilir, ibadet edilirdi¹¹. Yine bu toplantıda bütün büyük devlet işleri de görüşülürdü ki bu da ilkbahar toplantısının önemini arttırmaktaydı. Burada görüşülen başlıca konular şunlardı: Askeri stratejik meseleler, dış politikayla ilgili işler, elçi kabulleri, yeni hükümdar (Shan-yü) seçimi¹². Bu toplantıya prenslerin yanı sıra devletin ileri gelen memurları ve Hsiung-nu Devleti tabiiyetinde bulunan beyler katılırlardı. Bu katılmanın başlıca sebebi devlete olan sadakatin sürdüğünü göstermekti. Aksi bir davranış isyan anlamına gelmekteydi¹³.

Hsiung-nu Devleti'nde yapılan üçüncü önemli toplantı ise sonbaharda Tai-linde yapılanıdır. Savaş ve sayım kurultayı da denilebilecek bu toplantıda ahali ve atların sayımı yapılır ve savaş kararı görüşülürdü. Toplantının bu şekilde yapılmasının sebebi bu mevsimde atların yetişip güçlenmiş olması ve Çin'de harman mevsimi olması dolayısıyla Hunlar'da bu bölgeye doğru savaş hareketlerini başladığı bir mevsim olmasıydı¹⁴.

Hunların yanı sıra diğer bütün Türk devletlerinde de bu tür toplantıların yapıldığını, meclislerin toplandığını görüyoruz. Göktürklerde de bu

⁸ Masao Mori, “Eski Bozkır Devletlerinin Teşkilatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, 1978, s. 209-226; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 246; Aynı yazar, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987, s. 48; Ö. İzgi, *a.g.m.*, s. 30.

⁹ Ö. İzgi, *a.g.m.*, s. 30.

¹⁰ Ö. İzgi, *a.g.m.*, s. 31; B. Ögel, *a.g.e.*, s.76.

¹¹ B. Ögel, *a.g.e.*, s.76.

¹² M. Mori, *a.g.e.*, s. 220.

¹³ Ö. İzgi, *a.g.m.*, s. 31; M. Mori, *a.g.e.*, s. 220.

¹⁴ B. Ögel, *a.g.e.*, s.77.

toplantılardan yapılmaktaydı. Yılın beşinci ayında ilkbaharda yapılan ve halkın da katıldığı toplantı yine en önemlisiydi. Bu toplantılar aynı zamanda bir bayram gibi kutlamalara sahne olur, at yarışları yapılır, şarkılar söylenir, kımız denilen içki bol miktarda içilirdi¹⁵. Bu toplantı vesilesiyle kurulan mecliste de devlet işleri görüşülür, yeni hakan seçimi yapılır hatta iktisadi ve kültürel meselelere çözüm bulunurdu¹⁶.

Uygurların da buna benzer devlet işlerinin görüşüldüğü meclisi bulunmaktaydı. Öteki bütün Türk devletlerin de meclisi vardı. Atilla zamanında Hun Devleti'nde siyasi hayatta nüfuzları büyük asillerin oluşturduğu bir istişare meclisi devletin yönetiminde önemli söz sahibiydi¹⁷. Tabgaç Devleti'nde böyle bir devlet ve nazırlar meclisi, Hazar Devleti'nde "İhtiyarlar Meclisi", Peçeneklerde "Komenton" denilen önemli kararların alındığı meclis ve Tuna Bulgar Devleti'nde "*Millet Meclisi*" bulunmaktaydı¹⁸.

Oğuz Türklerinde de aynı amaçla Toy'lar düzenlendiğini görüyoruz. Bu toylar bir eğlence ve yemekli ziyafet olduğu, devlet işlerinin görüşüldüğü meclisler niteliğindeydi¹⁹. Devlete bağlı bireylerin de bir sadakat göstergesi olarak katıldığı bu törenler, Oğuzların içtimai ve siyasi hayatında önemli bir yer tutuyordu. Oğuzlar yine "*Tirnek*" (Dernek) ya da Kengeş Toyu denilen meclisleri çeşitli vesilelerle toplar kararlar alırlardı²⁰. Oğuz toylarını diğerlerinden ayıran bir diğer özellik de yemekten sonra davetlilerin, misafir buldukları evi yağma etmeleridir. Buna (Han-ı Yağma) denilmekteydi. Arap gezgini İbn-i Fadlan Seyahatnamesi'nde Oğuz toylarına bey ve komutanların yanı sıra halkın da katıldığını belirtmektedir ki, bu da diğer Türk devletleri meclislerinin hepsinde görülen bir özellik değildir²¹. Örneğin Tabgaç Devleti'nde meclise yalnız nazırlar, Atilla Hun Devleti'nde asil beyler katılabiliyordu. Ancak bu toplantıların festival kısımlarına hangi devlette olur ise olsun halkın katılmadığını söylemek yanlış olur. Bütün bu toplantı ve meclisler Hsiung-nu Devleti'nden itibaren Orta Asya kökenli Türk devletlerinde görülmektedir. İsim ve niteliklerinde bazı farklılıklar olmakla birlikte (Örneğin, Atilla Hunlarının meclisi aristokratik bir nitelik taşır, Tabgaç Devleti'nde ise bakanlar kurulu şeklindedir.) Türk

¹⁵ Ö. İzgi, *a.g.m.*, s. 32.

¹⁶ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁷ Gyula Nemeth, *Atilla ve Hunları*, (Ter. Ş. Baştav), Ankara, 1982, s. 85.

¹⁸ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 248.

¹⁹ F. Sümer, *a.g.e.*, s. 400-401.

²⁰ B. Ögel, *a.g.e.*, s.79.

²¹ Lütfi Doğan, "İbn-i Fadlan Seyahatnamesi", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, Sayı: 2, Ankara, 1954.

devletlerinde danışmanın en geniş şekliyle bulunduğu²² ve bu amaçla kurul ve meclisler (Toylar) oluşturulduğunu görüyoruz.

Toy’un Devlet Teşkilatı İçerisindeki Yeri:

Bilindiği gibi Orta Asya Türk devletlerinde hükümdarlar Tan-hu (Shan-yü), Kagan, Han, Yabgu, İdi-kut, İlteber gibi unvanlar taşır ve devlet başkanı olarak devlet teşkilatının en üstünde yer alırlardı²³. Han’ın başlıca görevleri devleti düzenlemek, varlığını korumak ve sürdürmek, halkın refahını sağlamak ve devletin sınırlarını genişletmek olarak tanımlanabilir²⁴. Han bütün bunları yaparken eski Türklerde kanun demek olan “Töre” ye (Törü) uymak zorundadır. Törenin kaynağı ise “halk, han ve kurultay” dır²⁵. Bu bakımdan Han yüksek ve tek otorite olmakla birlikte, töreye –yani halka ve kurultaya- bağlı olmak zorunda idi ki bu bize Türk devletlerinin birer meşrutiyet olduklarını göstermektedir. Hakan seçiminin Toy tarafından yapılması ve hanlığın kabul edilerek meşrulaştırılması da bunu göstermektedir.

İşte devlet meclisi Toy, handan sonra devletin iç ve dış bütün sorunlarının görüşülüp kararlaştırıldığı yüksek bir kurul organdır²⁶. Han Toy’un aldığı kararların hepsine uymak zorunda değilse de onun kararlarını dikkate almak zorundaydı. Kimi zaman Toy, hanın uygulamalarını kabul etmeyebilirdi. Mesela, Göktürk Devleti’nde Bilge Kağan’ın (716–834) şehirlerin surlarla çevrilmesi ve Budizm ve Taoizm’in kabul edilmesi istekleri Toy tarafından reddedilmiştir²⁷. Hakanın Toy’u toplamama gibi bir yetkisinin olup olmadığı belli değildir. Devlet meclisinin toplanması bir gelenek halinde otomatik olarak yılın belirli aylarında oluyordu. Hsiung-nu Devleti’nde her yılbaşı, ilkbahar ve son baharda kurultay toplanıyordu. Ancak, hakan kendine bağlı beyleri “ok” göndermek suretiyle “okucu” denilen görevlileri ile davet ederdi²⁸.

Toy’un Üyeleri:

Toy’a katılanlara “Toygun” denilmekteydi. Kelime “Toy”a birlik, topluluk veya topluluk üyesi anlamına gelen “Gun” ekinin eklenmesiyle

²² Bazı yazarlar buna askeri demokratik devlet de demektirler. Bkz. Doğan Avcıoğlu, *Türklerin Tarihi, 2. Cilt*, İstanbul, 1979, s. 774.

²³ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 255–257.

²⁴ Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1974, s.269-270.

²⁵ Arsal, *a.g.e.*, s. 288.

²⁶ Mehmet Saray, *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999, s. 11–15.

²⁷ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s.248; B. Ögel, *a.g.e.*, s.73.

²⁸ B. Ögel, *a.g.e.*, s.87.

meydana gelmiştir²⁹. Bir devlet meclisi olan Toy'a başta hakan olmak üzere, hakanın karısı Hatun (Katun), Aygucı veya Üge, prensler ve buyruklar ile şadapıt, apa, erkin, tudun, ilteber denilen beyler katılmaktaydı. Ancak Toy üyelerinin tam sayısı hakkında kesin bilgi bulunmamaktadır.

Toy'un üyelerinden olan Hatun (veya Katun) hanın asıl karısıdır. Bu bakımdan asil bir aileden ve Türk olmasına özen gösterilirdi. Devlet işlerinde Hatunlar da söz sahibi idiler, devlet meclislerine katılırlardı. Ayrıca elçilerin kabulünde hazır bulunur, harp meclislerine iştirak ederek fikirlerini söyler, devletin iç ve dış politikasında düşüncelerine önem verilirdi³⁰.

Aygucı da (Üge) Toygunlar arasındaydı. Hükümetin başkanı olan Aygucuların Toylardaki önemi çok büyüktür. Çünkü Toy'da alınan kararların yönetilmesi işi doğrudan doğruya bu kişilerin sorumluluğunda görünmektedir. Aygucular hanedan dışından, devlete yaptıkları yararlı hizmetlerle seçkinleşen, halkın sevip saydığı kişiler arasından seçilirlerdi. Göktürk Devleti'ndeki Tonyukuk, Uygurlar'daki Kutluk bunlar arasında en ünlülerindendir. Aygucular hükümdarın Toylarda bulunmadığı zamanlarda ve hükümdar seçimi yapılan Toylarda, Toy'un başkanlığını da yapmaktaydılar³¹.

Buyruklar da hükümet üyesi beylerdir. Bunlar da bey ve yüksek memur olarak Toy'a katılırlardı. Tarhan, Apa, Erkin gibi unvanlara sahip Toygunlar hizmetleri sayesinde yükselmiş Toy üyesi yüksek memurlardı³².

Yürütme Yetkisi:

Toy'da devletin iç ve dış işleri görüşülüp, icap ediyorsa yeni kanunlar (töre) konur, savaşa barışa karar verilir ve daha sonra alınan bütün bu kararlar uygulamaya konulurdu. Yani Toy yasama ve yürütme yetkilerine sahipti. Yürütme yetkisi, üyeleri olan Aygucı, Buyruk, Apa, Tarhan gibi yüksek devlet memurları tarafından kullanılırdı. Daha önce belirtmiş olduğu gibi Aygucı icranın, yani hükümetin başkanıydı. O bu sıfatıyla alınan kararların icrasından birinci derecede sorumluydu. Yine aynı şekilde buyruklar da hükümetin üyeleri olarak yürütme yetkisini kullanmaktaydılar. Bizzat hanın kendisi de Toy'da alınan kararlara uyar ve uygularlardı.

Toy'un yargı yetkisi ise olmasa gerektir. Çünkü senenin belirli günlerinde ve en çok üç kere toplanan bu kurulun adalet dağıtma işini

²⁹ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 249.

³⁰ İ. Kafesoğlu, *Türkler ve Medeniyet*, Ankara 1957, s. 33-44; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 257.

³¹ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 251- 257.

³² Ahmet Temir, "Türk Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilat", *Türk Kültürü, Yıl: X, Sayı: 118*, s. 190-202; İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 252; Arsal, *a.g.e.*, s. 274-275.

yapması mümkün görünmemektedir. Adalet (könilik) işlerini gören mahkemeler “Yargan” denilen kişilerce yönetiliyor ve kanunları uyguluyordu. Yani yargı yetkisi hana bağlı olarak ayrı bir kurum tarafından yürütülmekteydi³³.

Yasama Yetkisi:

Eski Türk devletlerinde devlet hayatını ve sosyal hayatı düzenleyen kural ve kanunlara Töre (Törü) denilmekteydi. Töre başlıca üç kaynağa dayanmaktaydı. Bunlar 1. Halk, 2. Kurultay veya Toy, 3. Han. Hukuk kurallarından bir kısmı halk arasında kuşaktan kuşağa geçerek gelenekselleşmiş hukuk kurallarıdır ki bunlara “yusun” denilmekteydi³⁴. İkinci Han’ın kanun yapmasıyla ortaya çıkan kuralları bunlar. Diğerleri ise kurultay “Toy” tarafından konulan kurallardır³⁵. İşte bu üç müesseseye hukuk kurallarını ortaya koymakta idiler ki, bu üç kaynaktan ikisi Toy ile ilgilidir. Toy’un bizzat kendisi töre koyardı, yani yasama yetkisi vardı. Hakan’ın töre koyması ise, tek başına değil yine Toy yoluyla olmaktadır. Yeni töreyi meclis yani Toy kabul ederse yürürlüğe koyabilmekteydi³⁶. Bunlar da bize Toy’un yasama yetkisinin bulunduğunu göstermektedir. Ancak Toy’a kanun teklifi hakan tarafından yapılmakta ve kabul edilirse töreleşmekteydi. Bu bakımdan Toy’un yasama yetkisini hakanla paylaştığını söyleyebiliriz³⁷.

Hakan Seçimi ve Toy:

Eski Türklerde hakan seçiminde devlet meclisinin rolü büyüktür. Tahtın boşalmasından sonra tahta geçecek yeni hükümdarın kim olacağı konusunda kesin bir hüküm bulunmamaktadır. Hükümdarın en büyük oğlunun tahta geçmesi (Primogenitür sistemi) her zaman uygulanmamıştır. Bu hak genellikle hükümdar ailesi içerisinde en dirayetli ve liyakatlisine verilmek istenmiştir. Bu nedenle varisler arası iktidar mücadelesi Türk Tarihi boyunca eksik olmamıştır³⁸. Tahta geçiş kimi hallerde devlet meclisi tarafından yapılmaktadır. Bazen de mücadele sonucu tahta geçme hakkını elde edenin kurultay tarafından onaylanması şeklinde olmaktadır³⁹. Hsiung-nu Devleti’nde yeni Shan-yü’nün seçimi kurultay tarafından yapıldı. Bu tür kurultaylar olağanüstü olarak çağırılırlardı⁴⁰. Tahtın kanuni varisi han olduğunda ise devlet meclisi Han’ın, hanlığını onaylamak ve meşrulaştırmak

³³ İ. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 279–290

³⁴ Arsal, *a.g.e.*, s. 288.

³⁵ Arsal, *a.g.e.*, s.288.

³⁶ İ. Kafesoğlu, “Kültür ve Teşkilat”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1956, s. 761–762.

³⁷ İ. Kafesoğlu, *a.g.m.*, s. 761.

³⁸ İ. Kafesoğlu, *Türk Bozkır Kültürü*, s. 59.

³⁹ Arsal, *a.g.e.*, s. 270-271; D. Avcıoğlu, *a.g.e.*, s. 276-277.

⁴⁰ Mori, *a.g.m.*, s. 220.

gibi daha çok formalite sayılabilecek bir işi yapmış oluyordu⁴¹. Öte yandan Toy'a katılan tâbi beyler ve yabancı zümrelerin temsilcilerinin bizzat katılmış olmaları, devlete bağılıklarını gösterdiği gibi yeni hükümdarı tanıdıkları anlamına gelmekteydi.

Moğol İmparatorluğu'nda Han'ın ölümünden sonra yenisinin seçimi uzun müzakerelerle yapılmaktaydı. Yeni Han'ın büyüen han sülaleleri tarafından tanınması için tahta çıkış törenine bunların hepsinin katılması gerekiyor ve bunun için kurultay toplanması gerekiyordu. Kimi zaman Han'ın ölümüyle yeni Han'ın tahta çıkarılma töreninin yapıldığı kurultay arasında birkaç yıl geçiyordu. Arada geçen yıllarda ölenin hanımı hükümdar olarak kabul ediliyordu⁴².

Bütün Türk Tarihi boyunca Toylar yeni Han'ın seçiminde ve meşrulaştırılmasında önemli rol oynamış ve varlıkları Türklerde meşruti bir yönetimin dayanağı olmuştur. Oğuz Türklerinde de hakan seçiminde devleti meclisi Toy'un etkili olduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucusu Osman Bey'in böyle bir meclise hükümdarlığa seçildiği bilinmektedir⁴³. Ancak Türkler İslam dünyasına girdikten sonra Toy geleneği terk edilmiştir. Toyların yerini alan diğer meclis ve divanların, Toyların han seçmesi yetkisine sahip olmadıkları bilinmektedir⁴⁴.

Toy'un İşleyişi:

Hsiung-nu ve Göktürlerde devlet meclisi senenin belirli zamanlarında geleneksel olarak festival, dini tören gerekçesiyle toplanmaktaydı. Oğuzlarda da Toy yılda bir kez ilkbaharda geleneksel olarak toplanırdı. Bu bakımdan Toyların, hakanın çağırıldığı zaman toplanması konusu açık değildir. Ancak daha önce de belirtmiş olduğumuz gibi hakan "okucu" denilen görevlilerle "ok" göndererek katılması istediği kişileri davet ediyordu⁴⁵. Toylarda eski Türk geleneklerine göre sıkı bir devlet protokolü ve disiplini uygulanmaktaydı. Toylara devlet ileri gelenleri ve beylerinin yanı sıra halk da katılıyor ve kalabalık bir insan grubu oluşturuyordu. Bu bakımdan belli bir disiplin gerekmektedir. Eski Türk kabile teşkilatında "Orun" ve "Ülüş" töreleri bu meclislerde protokol ve düzeni sağlayan temel kuralları düzenlemekteydi. Mevki anlamına gelen Orun belirli kabilelere mensup

⁴¹ Arsal, *a.g.e.*, s. 270.

⁴² V. Barthold, *a.g.e.*, s. 250. D. Avcıoğlu'na göre ise kurultaylar başbuğları geçici süreler için yani yalnızca savaş süresince seçmekteydiler. Bunun dışında egemenliklerinin zayıf olduğunu belirtiyor. Bkz. *Türklerin Tarihi*, 1. Cilt, s. 276-277.

⁴³ Arsal, *a.g.e.*, s. 271-272.

⁴⁴ Ahmet Mumcu, *Divan-ı Hümayûn*, Ankara, 1986, s. XV.

⁴⁵ Ögel, *a.g.e.*, s. 87.

insanların meclislerde ve büyük toplantılarda, Toylarda belirli yerlere oturması şeklinde olmaktadır⁴⁶.Ülüş (Pay) ise Toylar ve toplu yemeklerde her ailenin ve kişinin kızartılan koyunun ya da yapılan yemeğin neresinden yiyebileceği, savaşlarda alınan ganimetlerdeki payının ne olduğu şeklinde düzenlemeler yapan törelerdi. Bu şekilde her grubun yer ve payları belirleniyordu. Toylarda protokol de buna göre düzenlenmekteydi⁴⁷.

Öte yandan Hsiung-nu Devleti’nde, Cengiz Devleti’nde devlet meclislerine hanın soyundan olan aristokrat aileler ve tâbi kabile reisleri katılmaktaydılar. Toplantılarda öncelikle ibadetler yerine getirilir, yemekler yenilir, içkiler içilir, yarışmalar düzenlenir daha sonra meclis toplanarak görüşmeler yapılırdı.

Eski Türk devletlerinde Hsiung-nu’lardan itibaren görülen devlet meclisi ve Toylar, devletin en önemli kararlarının alınıp görüşüldüğü kurullar olmuşlardır. Hakandan sonra devlet teşkilatında önemli bir yere sahip olan bu meclisler yasama ve yürütme yetkilerine sahiptirler. Yargı yetkileri ise belirgin bir şekilde görülmemektedir⁴⁸. Devlet ileri gelenlerinden oluşan bu meclisler hakan seçme yetkisine de sahiptirler. Ayrıca, kanun yapma işinde hakanı denetlemekte ve onun yetkilerini zaman zaman kısıtlamaktadırlar⁴⁹. Bu yönüyle bu meclisler demokratik bir nitelik gösteriyorlar. Türklerin İslam dünyasına geçmelerinden sonra kurdukları devletlerde görülen “Divân” geleneğinde ve “Meşveret” yönteminde de Türklerin bu eski meclislerinin tesiri olduğu şüphesizdir⁵⁰. Ancak, İslam dünyasına girdikten sonraki “Divân”ların eski Türk Toylarının demokratik niteliklerini kaybetmiş oldukları bilinmektedir. Eski Türk meclisi, üyelerinin temsili niteliği olması, yani kendi kabilelerinin iradeleri temsil etmelerini ve bu yolla Hakan’ın yetkilerini sınırlamalarının, bu meclisin demokratik niteliğini oluşturduğu oysa divan ve meşverette artık bu temsili niteliğin görülmeyip, sultanın egemenliğinin gölgesinde toplandıkları görülmektedir.

⁴⁶ İ. Kafesoğlu, *Kültür ve Teşkilat*, s. 760.

⁴⁷ Ögel, *a.g.e.*, s. 93.

⁴⁸ Ögel bu meclislerin yargı gününe de sahip olduğunu belirtmektedir. Ancak bu biraz şüphelidir. Bkz. *A.g.e.*, s. 86.

⁴⁹ Ahmet Mumcu, “Osmanlı Devleti’nde Meşveret Yönetimi Demokratik Gelişme Sağlayabilir Miydi?”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi, Türkiye’de Demokrasi Hareketleri Konferansı Özel Sayısı, 4.Cilt, Sayı:1*, s. 29. Aynı yazar, *Divân-ı Hümayûn*, Ankara, 1986, s. 15–18; Bernard Lewis, “Meşveret”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı:12*, (1981–1982), s.775–782. Osmanlı İmparatorluğu’nda On dokuzuncu yüzyıl meclisleri ve danışma kurulları için bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Divân-ı Hümayûn’dan Meclis-i Meb’ûsân’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H.İnalçık- M. Seyitdanlıoğlu), Ankara, Phoenix yayınları, 2006, s. 273–284.

⁵⁰ Ahmet Mumcu, *Divân-ı Hümayûn*, Ankara, 1986, s. 16.

Gerçekten de tüm araştırmacılar Toyların demokratik niteliği üzerinde birleşmişlerdir. Bu bakımdan “Toy Meclislerinin” Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Divân-ı Hümâyûn ya da Meşveret Meclisleri geleneğinde sınırlı tesirleri olmuştur şeklinde bir değerlendirme yapılabilir⁵¹.

Devlet meclisi Toylar gerek karar alma ve meclis nitelikleriyle ve gerekse dini tören, festival, eğlence ve yarışmalarıyla idari, siyasi, askeri, ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden Türk toplumuna birleştirici ve yararlı hizmetler yapmış kurullar olmuşlardır.

Kaynakça

- “Toy” Maddesi, *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, 10. Cilt.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1974.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türklerin Tarihi*, 1. Cilt, İstanbul, 1979.
- Avcıoğlu, Doğan, *Türklerin Tarihi*, 2. Cilt, İstanbul, 1979.
- Barthold, V. *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ankara, 1975.
- Caferoğlu, A., *Uygurca Sözlüğü*, İstanbul, 1972.
- Doğan, Lütfi, “İbn-i Fadlan Seyahatnamesi”, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Sayı: 2, Ankara, 1954.
- İzgi, Ö., “Hunlar ve Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceleri”, *İ.Ü. Tarih Dergisi*, Sayı: 31, İstanbul, 1977, s. 29–36.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Kültür ve Teşkilat”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara, 1956, s. 761–762.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Yanlış Kullanılan Türk Kültür Terimlerinden Birkaç Örnek: Ulus, Yasa, Kurultay”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12 (1981–1982), s. 249–258.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Bozkır Kültürü*, Ankara, 1987.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1984.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türkler ve Medeniyet*, Ankara 1957.
- Lewis, Bernard, “Meşveret”, *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı:12, (1981–1982), s.775–782.
- Mori, Masao, “Eski Bozkı Devletlerinin Teşkilatı”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 9, 1978, s. 209-226.
- Mumcu, Ahmet, “Osmanlı Devleti’nde Meşveret Yönetimi Demokratik Gelişme Sağlayabilir Miydi?”, *H.Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, *Türkiye’de Demokrasi Hareketleri Konferansı Özel Sayısı*, 4.Cilt, Sayı: 1, s. 29.
- Mumcu, Ahmet, *Divan-ı Hümâyûn*, Ankara, 1986.

⁵¹ Osmanlı İmparatorluğu’nda var olan danışma meclisleri hakkında bkz. Mehmet Seyitdanlıoğlu, “Divân-ı Hümâyûn’dan Meclis-i Meb’ûsân’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H.İnalçık-M. Seyitdanlıoğlu), Ankara, Phoenix yayınları, 2006, s. 273–284.

Nemeth, Gyula, *Atilla ve Hunları*, (Ter. Ş. Baştav), Ankara, 1982.

Ögel, Bahaeddin, *Türklerde Devlet Anlayışı*, Ankara, 1982.

Saray, Mehmet, *Türk Devletlerinde Meclis (Parlamento), Demokratik Düşünce ve Atatürk*, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1999.

Seyitdanlıoğlu, Mehmet, “Divân-ı Hümayûn’dan Meclis-i Meb’ûsân’a Osmanlı İmparatorluğu’nda Yasama”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, (Ed. H.İnalcık-M. Seyitdanlıoğlu), Ankara, Phoenix yayınları, 2006, s. 273–284.

Sümer, F., *Oğuzlar, Tarihleri, Boy Teşkilatı Destanları*, Ankara, 1982.

Temir, Ahmet (çev.), *Moğolların Gizli Tarihi*, Ankara, 1986.

Temir, Ahmet, “Türk Moğol İmparatorluğu Devrinde Sosyal ve Askeri Teşkilat”, *Türk Kültürü, Yıl: X, Sayı: 118*, s. 190-202.

Türkçe Sözlük, T.D.K., 2. Cilt.

